

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

4/2019

ročník/volume 29

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

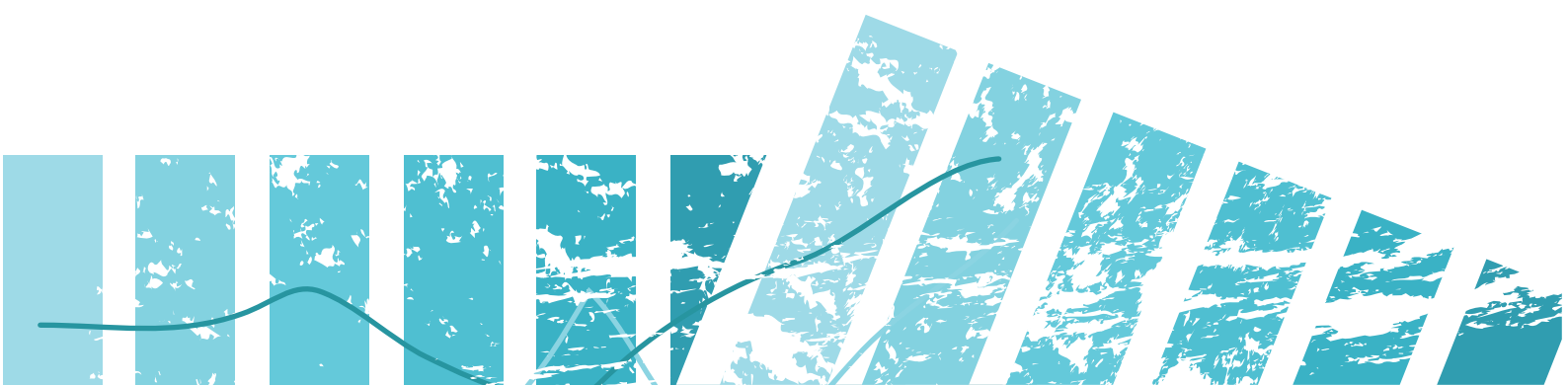
Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 1

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 3 – 22

Dátum vydania/Publication date: 15. október 2019/October 15, 2019

Branislav ŠPROCHA
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

NIEKTORÉ ASPEKTY PROKREATÍVNEHO SPRÁVANIA NA SLOVENSKU V SPOJITOSTI SO VZDELANÍM ŽIEN¹

SOME ASPECTS OF PROCREATIVE BEHAVIOUR IN SLOVAKIA IN CONNECTION WITH THE EDUCATION OF WOMEN

ABSTRAKT

Hlavným cieľom príspevku je analýza niektorých aspektov plodnosti, potratovosti a ukončených tehotenstiev na Slovensku v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním žien. Zameriavame sa na intenzitu týchto procesov, ich rozloženie podľa veku, štruktúru podľa legitimacy, počtu narodených detí, ako aj štruktúru ukončených tehotenstiev. Cieľom je nielen identifikovať rozdiely medzi vzdelanostnými skupinami, ale aj poukázať na možné vývojové zmeny prokreatívneho správania.

ABSTRACT

The main aim of the paper is to analyze some aspects of fertility, abortion and completed pregnancies in Slovakia in connection with the highest completed education of women. We focus on the intensity of these processes, their age distribution, the structure by legitimacy, the number of births, and the structure of completed pregnancies. The goal is not only to identify the differences between educational groups, but also to point out the possible developmental changes in procreative behavior.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

plodnosť, potratovosť, ukončené tehotenstvá, vzdelanie, Slovensko

KEY WORDS

fertility, abortion rate, completed pregnancies, education, Slovakia

1. ÚVOD

Plodnosť a potratovosť ako dva základné demografické procesy formujúce prokreatívne správanie populácie prešli od začiatku 90. rokov na Slovensku veľmi radikálnymi, dynamicky sa presadzujúcimi a v mnohých ohľadoch historickými zmenami. Popri samotnej transformácii reprodukčného správania sme svedkami aj dôležitých posunov v niektorých populačných štruktúrach. Okrem vekového zloženia, rodinného stavu ide predovšetkým o najvyššie dosiahnuté vzdelanie, pri ktorom identifikujeme významný kvalitatívny nárast. Predovšetkým príklon k úplnému stredoškolskému a terciárnemu vzdelaniu sú hlavnými znakmi tejto transformácie vzdelanostných dráh mladých mužov a žien. Predlžovanie obdobia vzdelávania a s tým spojený nárast podielu osôb s vyšším vzdelaním predstavuje jeden z hlavných faktorov ovplyvňujúcich intenzitu, charakter a časovanie prokreatívneho správania mladých generácií. Viaceré práce [1, 5, 7, 10, 12, 13, 20, 21] poukazujú na

---

¹ Príspevok je výsledkom projektu VEGA č. 2/0057/17 *Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku* a projektu APVV-017-0079 *Analýza a prognóza demografického vývoja Slovenskej republiky v horizonte 2080: identifikácia a modelovanie dopadov na sociálno-ekonomickú sféru v rozličných priestorových mierkach*.

skutočnosť, že práve najvyššie dosiahnuté vzdelanie predstavuje v súčasnosti jeden z najdôležitejších determinantov reprodukčného správania v postmoderných spoločnostiach. Jeho vplyv na prokreatívne správanie je možné vnímať v rôznych aspektoch. Priamo rozdielne nadobudnuté vzdelanie pôsobí jednak prostredníctvom rôznej dĺžky štúdia a následne aj obdobím stráveným od ukončenia vzdelávania po materský štart [1, 6, 11, 14]. Samotné štúdium sa v súčasnosti vníma ako nekompatibilné s materskými a rodičovskými rolami [1, 6] a v časovom usporiadaní sa kladenie pred tieto reprodukčné tranzície. Z hľadiska konceptu životnej dráhy možno proces nadobúdania vyššieho vzdelania a s tým spojené predlžovanie obdobia štúdia vnímať ako odkladanie vstupu na trh práce, ekonomickej nezávislosti a tým aj vstupu do dospelosti [7]. Okrem toho odlišný sociálny, kultúrny a s tým veľmi často súvisiaci aj ekonomický kapitál výrazným spôsobom ovplyvňujú časovanie, intenzitu ako aj charakter reprodukcie. Nemenej dôležitými sú tiež vplyvy na normatívne a hodnotové orientácie osôb s rôznym vzdelaním [1, 6, 14], ktoré sa dopĺňajú o ďalšie diferencujúce aspekty ako je napr. kvalita života, úroveň a dostupnosť samostatnej rezidencie. U vzdelanejších žien je častejší príklon k budovaniu kariéry, resp. predlžovania obdobia od ukončenia štúdia po začiatok materstva v dôsledku potreby nadobudnutia určitého postavenia na trhu práce. Ako uvádza Sobotka a kol. [16], vzdelanejšie ženy sa oveľa častejšie snažia nadobudnúť stabilnú pracovnú pozíciu, dosiahnuť dostatočné finančné zabezpečenie alebo primerané bývanie. U žien s vyšším vzdelaním je uspokojujúca mikroekonomická situácia predpokladom ich ekonomickej nezávislosti, a preto neistota na trhu práce, nestabilný príjem môžu pôsobiť na ich reprodukčné zámery negatívne [14, 17]. Rovnako vzdelanejšie ženy môžu pociťovať vyššie náklady stratených príležitostí pri opustení trhu práce pre materstvo a rodičovstvo [3].

U žien s nižším vzdelaním je však tento vzťah zložitejší. Materstvo, a to aj skoro po uzavretí vzdelanostných dráh, môže byť nástrojom, ktorý tieto ženy využívajú ako prostriedok redukcie neistoty, ktorá by ich čakala na oficiálnom trhu práce [4]. Rovnako je materstvo a rodičovstvo žien s nízkym vzdelaním spájané so zaistením aspoň určitého a v ich prípade často aj istejšieho alebo dokonca jediného zdroja príjmu. Nemenej dôležitými sú aj normatívne faktory, a to predovšetkým získanie určitej identity a statusu v miestnej spoločnosti [17].

V prípade Slovenska je potrebné si tiež uvedomiť, že k zmenám vzdelanostných dráh mladých žien dochádza po dlhom období ich stagnácie, keď najmä terciárne vzdelávanie bolo potláčané [19]. V kombinácii s ďalšími aspektmi celospoločenskej transformácie po páde minulého režimu sa snahy mladých generácií mužov a žien o dosiahnutie vyššieho vzdelania stávajú jedným z dôležitých faktorov komplexnej premeny usporiadania a načasovania jednotlivých prechodov k dospelosti, pričom práve ukončenie vzdelanostných dráh predstavuje jeden z kľúčových atribútov na ceste k statusu dospelého človeka. Životné dráhy mladých ľudí sa čoraz viac heterogenizujú a dochádza k ich výraznej rekonštitúcii. Kým pred rokom 1989 často ukončenie vzdelávania, nástup do zamestnania, uzavretie manželstva, vyriešenie bytovej otázky a narodenie dieťaťa predstavovali sekvencie životných dráh časovo nie príliš od seba vzdialené, prípadne dokonca súsledné, v súčasnosti sledujeme značný prerod a hierarchizáciu jednotlivých udalostí. Veľmi dôležitú úlohu pri tom zohráva práve predlžovanie obdobia života stráveného štúdiom, prípravou na povolanie a čas potrebný na získanie trvalého pracovného miesta a s tým spojeného dostatočného kapitálu na rezidenčnú samostatnosť. Materstvo a rodičovstvo je

s týmito prechodmi k fáze dospelosti v mnohých aspektoch nekompatibilné. Aj preto nastáva značná hierarchizácia jednotlivých životných krokov. Do popredia sa najprv dostáva nadobudnutie dostatočného objemu ľudského kapitálu, získanie trvalého miesta na pracovnom trhu, vyriešenie bytovej otázky a až potom prichádzajú do úvahy otázky týkajúce sa reprodukcie. Pri takej dynamickej a výraznej premene však zostáva otázka ako úsilie o vyššie vzdelanie a s tým spojené predlžovanie vzdelávania, ako aj samotná úroveň dosiahnutého vzdelania ovplyvňuje niektoré reprodukčné udalosti.

Hlavným cieľom štúdie je snaha analyzovať niektoré aspekty prokreatívneho správania žien na Slovensku, teda procesov plodnosti a potratovosti v prepojení na najvyššie dosiahnuté vzdelanie žien. Zameriava sa najmä na identifikáciu existujúcich rozdielov v procesoch plodnosti a potratovosti medzi sledovanými vzdelanostnými skupinami, pričom sa tiež pokúša o analýzu prípadných vývojových zmien v čase.

2. ZDROJE ÚDAJOV A METODIKA PRÁCE

Pre potreby naplnenia cieľov príspevkov sme využili dva základné zdroje údajov. Prvým sú výsledky sčítania ľudu, domov a bytov z roku 1991 a sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2001 a 2011. Prostredníctvom nich sme získali informácie o štruktúre žien podľa jednotiek veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Druhým hlavným zdrojom vstupných údajov sú anonymizované záznamy z Hlásenia o narodení dieťaťa Obyv 2-12 každoročne realizovaného Štatistickým úradom Slovenskej republiky (ďalej ŠÚ SR) a z Hlásenia o spontánnom potrate a umelom prerušení tehotenstva (MZ SR) 7-12, ktoré vykonáva Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky a jeho výsledky poskytuje každoročne pre potreby demografickej štatistiky ŠÚ SR. Anonymizované záznamy z Hlásenia o narodení boli dostupné na obdobie rokov 1992 – 2018 a z Hlásenia o spontánnom potrate a umelom prerušení tehotenstva za roky 1996 – 2018. Tieto údaje boli použité na konštrukciu ukazovateľov intenzity procesov plodnosti a potratovosti (zvlášť umelej a spontánnej) v podobe čistých vekovo-špecifických mier. Oproti redukovaným mieram (miery II. typu) vzťahujú počty udalostí (v našom prípade pôrody, potraty) ženám určitej vzdelanostnej skupiny k prislúchajúcej exponovanej populácii – teda ženám daného vzdelania. Vyjadrujú tak čistú intenzitu procesu a eliminujú vplyv zmien vo vzdelanostnej štruktúre žien v čase. To redukované miery neumožňujú, keďže v menovateli vystupuje celá populácia žien bez ohľadu na zloženie podľa vzdelania (a jeho transformácie v čase). Okrem intenzitných ukazovateľov následne boli z počtu udalostí konštruované aj ukazovatele časovania: priemerný vek pri narodení dieťaťa, prvého dieťaťa, priemerný vek pri umelom a spontánnom potrate všetko v spojitosti s dosiahnutým vzdelaním. Ďalej sme sledovali príspevky vekových skupín k celkovému počtu pôrodov, potratov podľa vzdelania žien a to zvlášť do veku 25 rokov a 30 a viac rokov. Zo štrukturálnych charakteristík analyzujeme zloženie pôrodov podľa poradia, legitimacy. Pri potratoch ide aj o poradie potratu, počet živonarodených detí, vek a rodinný stav.

Výsledky sčítaní z rokov 1991, 2001 a 2011 sa využili na konštrukciu exponovanej populácie žien – teda prislúchajúcej skupiny, ktorá je vystavená pravdepodobnosti narodenia dieťaťa, resp. potratu. Prvým problémom, ktorý pri jej zostavení bolo potrebné vyriešiť je nekompatibilita rozsahu zisťovaných vzdelanostných skupín medzi sčítaniami a hláseniami o narodení resp. potrate. Kým v hláseniach sa pracuje

so 4 základnými vzdelanostnými skupinami (základné a bez vzdelania, stredoškolské bez maturity, stredoškolské s maturitou, vysokoškolské), v sčítaniach sa aplikuje podrobnejšie členenie (bez vzdelania, základné, učňovské bez maturity, odborné bez maturity, učňovské s maturitou, odborné s maturitou, všeobecné stredoškolské, vyššie, vysokoškolské – v sčítaniach 2001 a 2011 rozdelené ešte na vysokoškolské I., II. a III. stupňa). Vzhľadom na túto nekompatibilitu sme boli nútení spracovať výsledky sčítaní do rovnakých 4 základných vzdelanostných skupín, s ktorými pracujú aj hlásenia. Výsledky našich analýz sú tak prezentované pre základné vzdelanie a bez vzdelania (ZŠ a bez), stredoškolské bez maturity (SbM), stredoškolské s maturitou (SsM) a vysokoškolské (VŠ). Druhým problémom je skutočnosť, že rozhodujúci okamih sčítaní sa nachádzal v marci resp. v apríli príslušného kalendárneho roka, čo nekorešponduje s potrebou stredného stavu. Navyše v prípade sčítania 1991 náš časový rad vstupných údajov o pôrodoch sa začínala až rokom 1992. Preto sme z uvedených cenzov nepoužili absolútne údaje, ale informáciu o štruktúre žien podľa vzdelania v jednotlivých vekoch, ktorou sme prevládali príslušné stredné stavy žien. Keďže v práci využívame trojročné priemery pri analýze intenzity procesov (1992 – 1994, 2000 – 2002 a 2010 – 2012), konkrétne išlo o roky 1993, 2001 a 2011. Domnievame sa, že takýto prístup ku konštrukcii exponovanej populácie vzhľadom na blízkosť dátumu sčítania k stredu roka len v minimálnej miere skresľuje získané výsledky. Jedinou výnimkou je obdobie začiatku 90. rokov, keď však k takým dynamickým medziročným zmenám vo vzdelanostnej štruktúre nedochádzalo, a preto aj v tomto prípade sa domnievame, že uvedený postup môže pomerne presne vystihovať realitu. Aplikáciou tohto prístupu sme tiež vyriešili jeden z ďalších problémov spojených s výsledkami sčítaní. Ide o skupinu záznamov bez údajov o najvyššom dosiahnutom vzdelaní. Keďže pri konštrukcii exponovanej populácie pracujeme s váhami (podielmi vzdelanostných skupín v jednotlivých vekoch) bez zahrnutia skupiny nezistené, predpokladáme, že jej zloženie v danom veku by bolo rovnaké ako u žien deklarujúcich svoje najvyššie dosiahnuté vzdelanie.

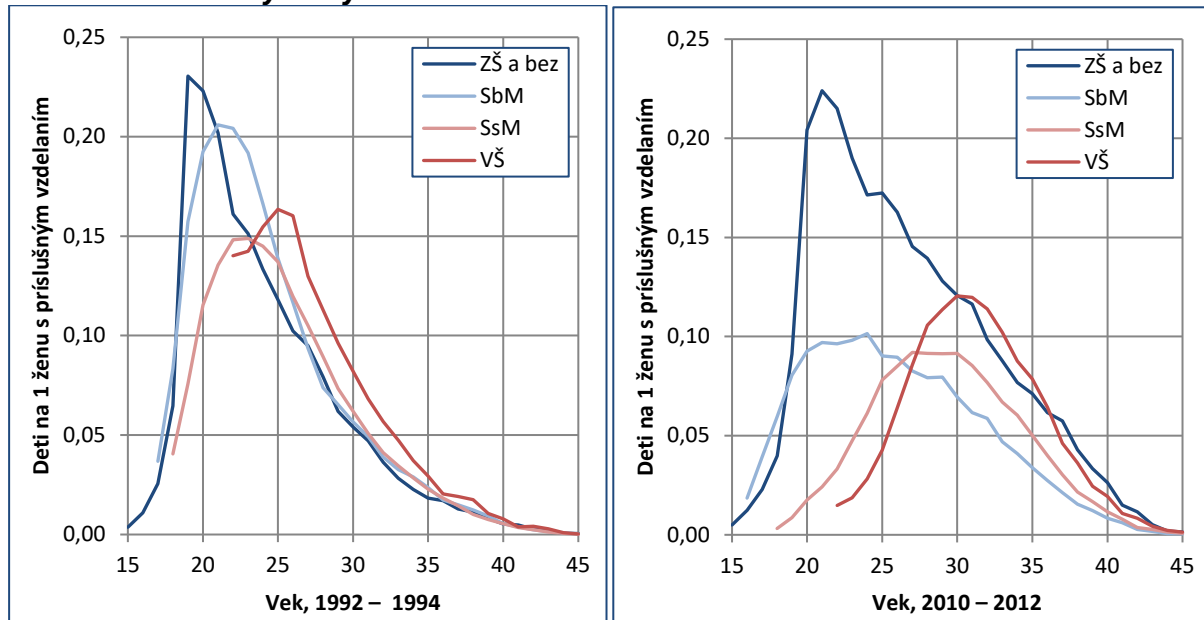
3. PLODNOSŤ ŽIEN A VZDELANIE

Intenzitu rodenia detí podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania žien vyjadrujeme prostredníctvom tzv. čistých vekovo-špecifických mier plodnosti. Tie, ako sme už uviedli je možno konštruovať pre 4 základné vzdelanostné skupiny. Keďže naším cieľom je nielen identifikácia rozdielov, ale aj analýza ich prípadných zmien v čase, zvolili sme pre tento účel dva časové rezy. Prvý prezentuje prvú polovicu 90. rokov, ktorú môžeme vnímať ako začiatok transformačného procesu prokreatívneho správania. Druhým prezentujeme posledné dostupné obdobie, pre ktoré disponujeme informáciou o exponovanej populácii žien. Zobrazuje tak posledný známy stav rozdielov v intenzite i rozložení mier plodnosti podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania žien.

V oboch sledovaných obdobiach platí, že najvyššiu intenzitu rodenia detí nachádzame u žien so základným vzdelaním. V ich prípade dokonca došlo k nárastu plodnosti (porovnaj graf č. 1 a č. 2), čo u ostatných vzdelanostných skupín nepozorujeme. Samotný pokles plodnosti bol najvýraznejší u žien so stredoškolským vzdelaním a predovšetkým so stredoškolským vzdelaním bez maturity. To prispelo tiež k erózii negatívneho vzdelanostného gradientu, keď s rastúcim vzdelaním klesala realizovaná plodnosť. Podľa posledných dostupných údajov najvyššiu plodnosť majú ženy so základným vzdelaním, nasledované so značným odstupom

ženami so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Vzhľadom na pomerne výrazný nárast plodnosti vo vyššom veku (a teda môžeme povedať, aj relatívne úspešnú rekuperáciu) však svojou intenzitou rodenia detí vysokoškolačky predbehli ženy s úplným stredoškolským vzdelaním, u ktorých je tak realizácia reprodukčných zámerov zatiaľ spomedzi sledovaných vzdelanostných skupín najproblematickejšia.

Graf č.1 a č. 2: Čisté miery plodnosti žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku vo vybraných rokoch

Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Z pohľadu rozloženia mier plodnosti podľa veku a vzdelania je zrejmé, že medzi oboma sledovanými obdobiami nastala výrazná premena reprodukčných modelov. Určitou výnimkou z tohto konštatovania je len skupina žien so základným vzdelaním. U nich naďalej registrujeme viaceré znaky typické pre režim plodnosti prevládajúci na Slovensku pred rokom 1989. Skorý začiatok reprodukcie, vysoká intenzita rodenia detí v mladom veku, ostré maximum a následne rýchly pokles plodnosti. V porovnaní so začiatkom 90. rokov však predsa len došlo k dvom zmenám. Prvou je mierny posun maxima plodnosti do „vyššieho“ veku, z 19 rokov na 21 rokov. Tým druhým je nárast plodnosti vo veku nad 20 rokov a pomalší priebeh poklesu intenzity rodenia detí v porovnaní s prvou polovicou 90. rokov. Je zrejmé, že zmeny v časovaní plodnosti a najmä začiatku reprodukčných dráh týchto žien sú nevýrazné. V tomto bode je však potrebné upozorniť aj na možnú obojstrannú kauzalitu - skoré materstvo môže byť jednou z príčin prerušenia vzdelanostných dráh a nadobúdania len základného vzdelania u žien začínajúcich svoje reprodukčné dráhy v mladom a veľmi mladom veku.

Zaujímavosťou je tiež identifikovaný nárast celkovej plodnosti. Tá môže súvisieť s procesom selekcie prebiehajúcej v tejto vzdelanostnej skupine. Kým ešte na začiatku 90. rokov základné vzdelanie v reprodukčnom veku dosahoval pomerne veľký počet žien (viac ako 390 tis.), v poslednom sčítaní sa ich početnosť radikálne zmenšila (cca. 189 tis.). Dochádza tak ku značnej selekcii a dominantným znakom vo vzdelanostných dráhach žien na Slovensku je dosahovať vyššie ako základné

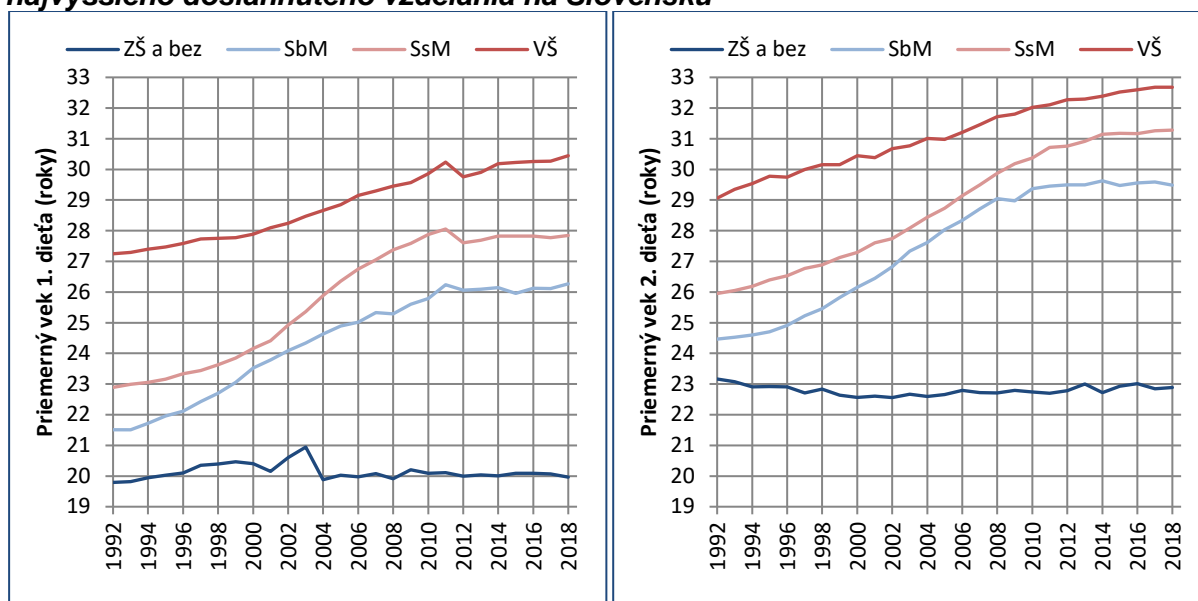
vzdelanie. To sa stáva výsledkom vzdelávania len určitej podskupiny, ktorá je vo veľkej miere formovaná najmä osobami z marginalizovaných rómskych komunít. Zvyšovaním ich váhy v celkovej skupine žien so základným vzdelaním tak dochádza aj k ovplyvňovaniu celkového charakteru intenzity a charakteru reprodukcie. Aj preto s najväčšou pravdepodobnosťou došlo len k minimálnej transformácii časovania a rozloženia mier plodnosti a naopak, nastal nárast celkovej intenzity.

Vo vyšších vzdelanostných skupinách sú však z grafu č. 1 a č. 2 zrejme dôsledky hlavných transformačných posunov. Jednak je to výrazný pokles plodnosti v mladom a veľmi mladom veku a tiež presun maximálnej úrovne plodnosti do vyššieho veku. Platí pritom, že s rastúcou vzdelanostnou úrovňou tieto zmeny boli výraznejšie. Najmä u žien s vysokoškolským vzdelaním bol pokles plodnosti v mladšom veku a posun plodnosti do vyššieho veku najvýraznejší. Súčasne sa tiež ukazuje, že pozitívny vzdelanostný gradient sa uplatňuje aj v prípade nárastu plodnosti vo vyššom veku. Ten bol markantnejší práve u žien s terciárnym vzdelaním. Výsledkom je tak tiež zmena charakteru kriviek, ktoré už nemajú črty výrazného nárastu v mladom veku a po dosiahnutí maxima prudkého poklesu. Súčasné krivky plodnosti so svojimi maximálnymi úrovňami sú rozložené do širšieho vekového spektra, tieto maximá sa nachádzajú vo vyššom veku (najmä u vzdelanejších žien), čo svedčí nielen o presadzujúcom sa modeli odkladania, ale aj o značnej vekovej heterogenizácii reprodukčných modelov. Tie sa dejú nielen v rámci jednotlivých vzdelanostných skupín, ale môžeme ich identifikovať aj medzi vzdelaniami navzájom. Ak porovnáme postavenie kriviek zo začiatku 90. rokov a posledné známe z rokov 2010–2012 je zrejme, že kým v prvom prípade tvar, nastavenie maxima i samotná úroveň plodnosti v druhej polovici reprodukčného veku vykazovali medzi vzdelanostnými skupinami veľkú podobnosť, v súčasnosti sa reprodukčné modely jednotlivých skupín žien podľa vzdelania značne odlišujú.

Viacere práce [10, 11, 14, 20] poukazujú tiež na veľmi úzky vzťah medzi dosiahnutým vzdelaním a časovaním materských štartov. Predlžovanie vzdelávania spolu s problematickou situáciou mladých ľudí (a najmä absolventov) na trhu práce, rastúci dôraz na flexibilitu a pracovná nestabilita spolu s problémami pri riešení rezidenčnej samostatnosti spôsobujú, že reprodukcia sa odkladá do vyššieho veku. Okrem prvých pôrodov však úroveň dosiahnutého vzdelania podmieňuje aj nastavenie ďalších reprodukčných zámerov a ich samotnú realizáciu. Ako uvádza Ní Brolcháin a Beaujouan [11], odkladanie prvých detí má v spojitosti so vzdelaním dve základné komponenty. Prvým je dĺžka štúdia, keď s predlžovaním štúdia sa predlžuje aj obdobie bezdetnosti, keďže samotné štúdium je vnímané ako nekompatibilné alebo len veľmi ťažko skĺbiteľné s rolami matky. Druhý komponent predstavuje určitú prvotnú fázu po skončení vzdelanostných dráh. Tá je úzko previazaná so samotnou úrovňou dosiahnutého vzdelania. V druhom komponente sa odráža širší komplex viacerých aspektov, ktoré môžu podmieňovať časovanie materských štartov. Ide napríklad o vyššiu ekonomickú participáciu vzdelanejších žien na trhu práce, vyššiu ekonomickú nezávislosť, častejšiu orientáciu na kariéru a vybudovanie určitej pracovnej pozície. S tým súvisia zvyšujúce sa náklady stratených príležitostí pri starostlivosti o dieťa (deti), ako aj otázky spojené s kvalitou bývania, životnou úrovňou, stabilitou partnerských zväzkov, ale aj niektorými normatívnymi faktormi, ako je úroveň sekularizácie, rodinné hodnoty, miera individualizácie, post-materialistické hodnoty, rastúce aspirácie a pod. [napr. 8, 9].

Ako ukazuje vývoj priemerného veku pri narodení prvého a druhého dieťaťa, aj na Slovensku môžeme jednoznačne identifikovať pomerne výrazné diferencie v časovaní oboch demografických udalostí v spojitosti s dosiahnutým vzdelaním žien. V oboch prípadoch jednoznačne platí vzdelanostný gradient, keď s rastúcim vzdelaním sa predlžuje aj obdobie bezdetnosti a rastie aj priemerný vek ženy pri narodení prvého i druhého dieťaťa. Grafy č. 3 a č. 4 poukazujú aj na vývojové zmeny tohto ukazovateľa časovania plodnosti. S výnimkou žien s nanajvýš základným vzdelaním sledujeme kontinuálne zvyšovanie hodnôt priemerného veku a teda odkladanie rodenia prvých i druhých pôrodov vo všetkých troch zvyšných vzdelanostných skupinách. Aj keď naďalej zostáva v platnosti skutočnosť, že ženy s vysokoškolským vzdelaním sa stávajú matkami prvýkrát v priemere v najvyššom veku a postupne so znižujúcim sa vzdelaním klesá priemerný vek pri narodení prvého i druhého dieťaťa, vývoj v posledných dvoch desaťročiach tieto rozdiely výrazne pozmenil. Práve ženy so stredoškolským vzdelaním a predovšetkým s úplným stredoškolským vzdelaním pomerne dynamicky odkladali svoje prvé i druhé materstvo, čoho výsledkom je najrýchlejší rast priemerného veku. Len o niečo pomalšie sa zvýšili hodnoty priemerného veku pri narodení prvého a druhého dieťaťa u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Až ako tretie v poradí stoja ženy s terciárnym vzdelaním, čo znamenalo výrazné zblíženie časovania materských štartov i priemerných vekov pri narodení druhého dieťaťa medzi ženami so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním. Znamená to tiež, že u stredoškolsky vzdelaných žien sa výraznou mierou predĺžilo obdobie, ktoré ako bezdetné prežívajú po skončení svojich vzdelanostných dráh. Dynamika predlžovania obdobia bezdetnosti, ako aj zvyšovania hodnôt priemerného veku pri narodení druhého dieťaťa sa však postupne znižuje a v posledných rokoch dochádza k určitej stagnácii resp. len veľmi malým medziročným prírastkom. Zdá sa, že model rodenia prvých i druhých detí sa v jednotlivých vzdelanostných skupinách začína postupne stabilizovať.

Graf č. 3 a č. 4: Priemerný vek žien pri narodení prvého a druhého dieťaťa podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku

Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

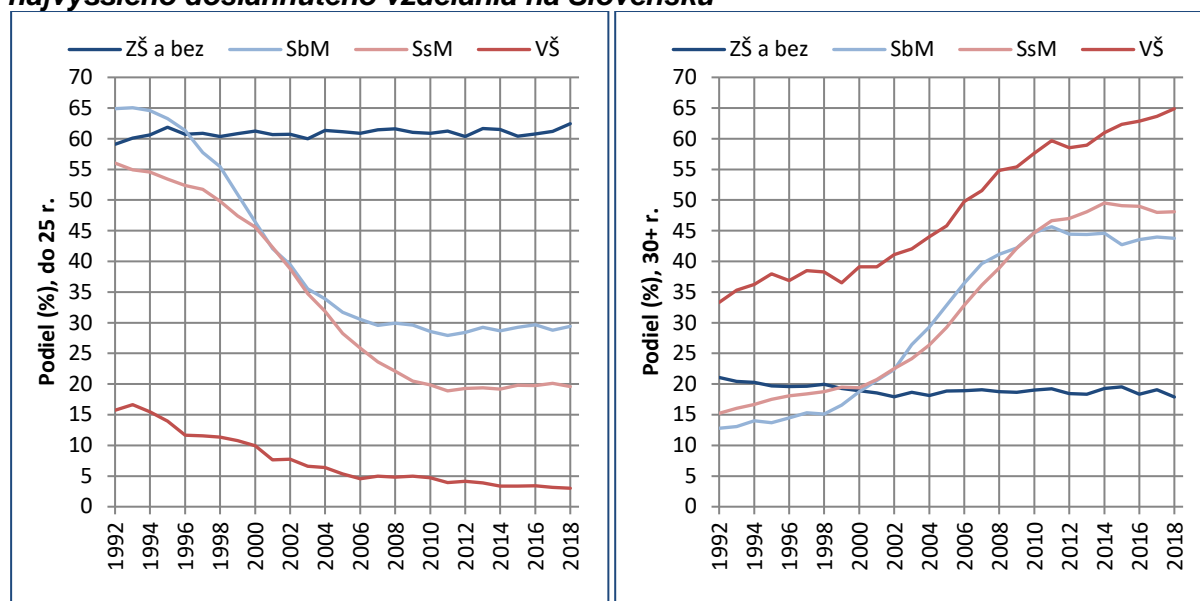

Špecifická situácia je v skupine žien, ktoré dosiahli nanajvýš základné vzdelanie. U nich vidíme viac-menej stabilnú úroveň priemerných vekov bez výraznejších zmien. Je zrejmé, že v tejto špecifickej početne čoraz menšej vzdelanostnej skupine nedochádza zatiaľ ku žiadnej zmene časovania rodenia prvých ani druhých detí. Naďalej sa tak vyznačujú najskorším začiatkom reprodukčných dráh, pričom sa vzhľadom na prebiehajúce rýchle odkladanie materských štartov u žien so stredoškolským vzdelaním výrazne vzdialili od ostatných vzdelanostných skupín.

Ako sme ukázali predtým, s procesom odkladania rodenia detí sú úzko spojené aj zmeny v rozložení vekovo-špecifických mier plodnosti. Tie sa následne odzrkadľujú aj na príspevkoch vybraných vekových skupín žien na celkovej plodnosti. Na grafe č. 5 a č. 6 sú prezentované podiely narodených detí ženám vo veku do 25 rokov a vo veku 30 a viac rokov podľa ich najvyššieho dosiahnutého vzdelania v období rokov 1992 – 2018.

V prvej polovici 90. rokov s výnimkou žien s terciárnym vzdelaním, sa viac ako polovica pôrodov realizovala vo veku do 25 rokov. Na hranici približne 60 % zotrvala do súčasnosti len skupina najmenej vzdelaných žien, kým u žien so stredoškolským vzdelaním dochádza k pomerne dynamickému poklesu váhy tejto vekovej skupiny. V posledných rokoch sa situácia u mladých a veľmi mladých žien stabilizovala a ich príspevky k celkovému počtu narodených tvoria u žien s úplným stredoškolským vzdelaním len približne jednu pätinu a u žien s neúplným stredoškolským vzdelaním približne 30 %. Ženy s vysokoškolským vzdelaním vo veku do 25 rokov vzhľadom na časovanie ukončenia vzdelanostných dráh už v prvej polovici 90. rokov tvorili len niečo viac ako 15 %. Predlžovanie obdobia od nadobudnutia vzdelania po prvé materstvo však spôsobilo, že aj v ich prípade identifikujeme pokles váhy tejto vekovej skupiny, ktorá v súčasnosti tvorí zanedbateľný podiel (menej ako 5 %) na celkovom počte narodených detí.

Graf č. 5 a č. 6: Podiel pôrodov žien vo veku do 25 rokov a 30 a viac rokov podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku

Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

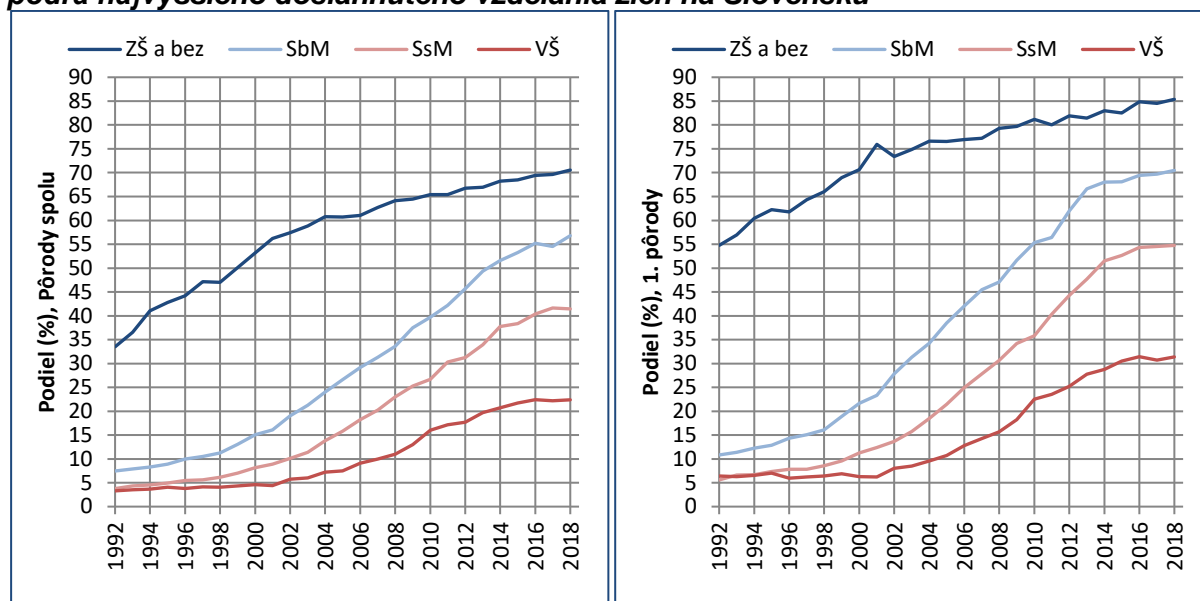
Vzhľadom na hlavné vývojové rysy plodnosti celkom opačná situácia nastala v plodnosti žien vo veku 30 a viac rokov. Kým v prvej polovici 90. rokov sa stredoškolačkám v tomto veku narodilo približne 14 – 15 % detí, v súčasnosti sa v druhej polovici reprodukčného veku rodí približne 45 % detí u žien s neúplným stredoškolským vzdelaním a takmer polovica u žien s maturitou. Váha pôrodov žien vo veku 30 a viac rokov u najmenej vzdelanej skupiny sa udržiava stabilne pod hranicou 20 %. Posun rodenia detí do druhej polovice reprodukčného obdobia je najmarkantnejší u žien s vysokoškolským vzdelaním. Aj keď u nich už v prvej polovici 90. rokov tvorili tieto prípady približne 35 % (a teda najviac zo všetkých sledovaných vzdelanostných skupín), v súčasnosti sa v tomto vekovom spektre realizujú takmer dve tretiny všetkých pôrodov.

Integrálnou súčasťou zmien v reprodukčnom správaní na Slovensku po roku 1989 je výrazný nárast podielu detí narodených mimo manželstva. Ukazuje sa, že dôležitú úlohu v tomto procese zohráva jednak rastúci podiel slobodných osôb v reprodukčnom veku (ako výsledok odkladania, prípadne v menšej miere aj odmietania vstupu do manželstva), ako aj pokles manželskej plodnosti a súčasne rast plodnosti nevydatých žien. Kým na začiatku sledovaného obdobia podiel nemanželských detí dosahoval približne jednu desatinu, v súčasnosti už približne 40 % všetkých detí sa rodí nevydatým ženám. Dlhodobo pritom platí, že najčastejšie sa matkami dieťaťa stávajú nevydaté ženy s najnižším vzdelaním. V súčasnosti sa podiel detí narodených mimo manželstva u žien bez vzdelania alebo len so základným vzdelaním zdvojnásobil a dostal sa tak už na hranicu 70 %. Najdynamickejšie však medzi rokmi 1992 a 2018 vzrástol podiel nemanželských detí u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity (graf č. 7). Kým v prvej polovici 90. rokov sa významnejšie neodlišovali od vzdelanejších skupín, v súčasnosti sa týmto ženám rodí viac ako 55 % detí mimo manželského zväzku. Nárast podielu detí narodených nevydatým ženám identifikujeme aj u osôb s úplným stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním. Kým u žien s maturitou bol nárast podielu detí mimo manželstva približne na úrovni najmenej vzdelanej skupiny, v skupine najvzdelanejších žien je zvyšovanie podielu detí narodených mimo manželstva spomedzi všetkých vzdelanostných skupín najmenej dynamické (graf č. 7). Podľa posledných údajov sa podiel nemanželských detí postupne stabilizuje tesne nad hranicou 40 % u žien s úplným stredoškolským vzdelaním (približne na úrovni celoslovenského priemeru), kým u absolventiek terciárneho vzdelania je výrazne podpriemerný a dosahuje niečo viac ako pätinu z celkového počtu narodených detí.

Z uvedeného je zrejmé, že aj keď vo všetkých vzdelanostných skupinách narastá podiel detí narodených mimo manželstva, rozdielna dynamika tohto procesu spôsobuje výrazné prehlbovanie rozdielov medzi nimi. Je zjavné, že ženy s najnižším vzdelaním sa nielenže dlhodobo vyznačujú častejším príklonom k nemanželským pôrodom, ale táto charakteristická črta je dnes už dominantným vzorcom ich reprodukčného správania. Podobne veľký význam má rodenie detí mimo manželstva aj u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Naopak stále veľký význam manželstva na realizáciu reprodukčných zámerov identifikujeme u najvzdelanejších žien, ktoré sa paradoxne spomedzi všetkých vzdelanostných skupín správajú z pohľadu legitimacy materstva „najtradičnejšie“. Na druhej strane však vstupné údaje nedovoľujú hlbšie analyzovať prítomnosť oboch rodičov pri socializácii detí narodených mimo manželstva, a teda nevieme určiť, aká časť z nemanželských detí

skutočne vyrastá v prostredí s osamelou matkou alebo vo funkčnej kohabitácii – spolužití ich biologických rodičov.

Graf č. 7 a č. 8: Podiel detí narodených mimo manželstva (pôrody spolu a prvé pôrody) podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania žien na Slovensku

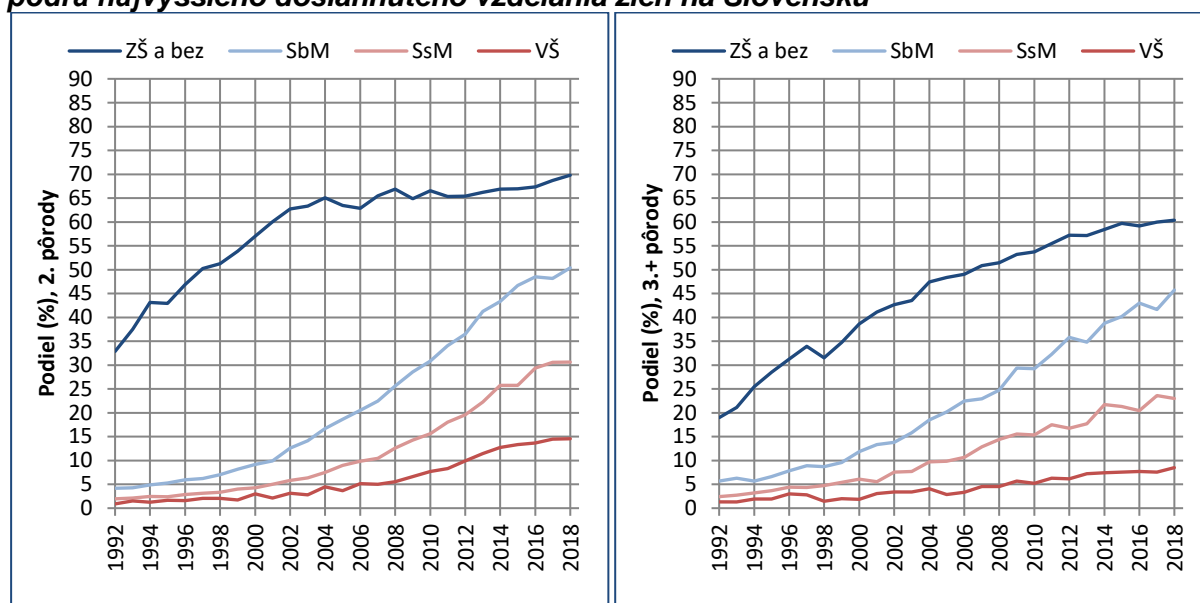
Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Rodenie detí mimo manželského zväzku je úzko spojené aj s poradím dieťaťa. Vo všeobecnosti platí, že najčastejšie sa nevydatým ženám rodia deti prvého poradia a najmenej často druhého poradia. Platí to aj v spojitosti s dosiahnutým vzdelaním ženy. V skupine najmenej vzdelaných žien sa podiel nemanželských detí medzi prvými pôrodmi zvýšil z približne 55 % už na vyše 85 %. Veľmi výrazný nárast sledujeme aj u žien s neúplným stredoškolským vzdelaním, u ktorých nemanželské deti spomedzi prvých pôrodov predstavujú v súčasnosti niečo viac ako 70 % oproti približne 10 % z prvej polovice 90. rokov. V týchto dvoch vzdelanostných skupinách tak jednoznačne platí, že materské štarty si tieto ženy realizujú v prevažnej miere mimo manželský zväzok. Prevalu detí narodených mimo manželstva medzi prvými pôrodmi však už dosahujú aj stredoškolsky vzdelané ženy s maturitou. Len u najvzdelanejších žien stále dominuje trend rodenia (aj) prvých detí v manželskom zväzku (pozri graf č. 8).

Druhé a prípadne aj tretie a ďalšie deti sa menej často rodia nevydatým ženám, ako je to v prípade prvých detí. Môžeme predpokladať, že časť žien po narodení prvého dieťaťa uzavrie manželstvo, prípadne k realizácii ďalšieho reprodukčného zámeru už nedôjde. Aj tu však existujú a v čase sa ešte viac prehĺbili rozdiely medzi jednotlivými vzdelanostnými skupinami. Jednoznačne platí, že čím nižšie vzdelanie tým častejšie sú aj deti vyšších poradií narodené mimo manželský zväzok. Preto v skupine žien so základným vzdelaním aj v tomto prípade už majú v súčasnosti prevahu deti narodené nevydatým ženám (pozri graf č. 9 a č. 10).

Graf č. 9 a č. 10: Podiel druhých, tretích a ďalších detí narodených mimo manželstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania žien na Slovensku

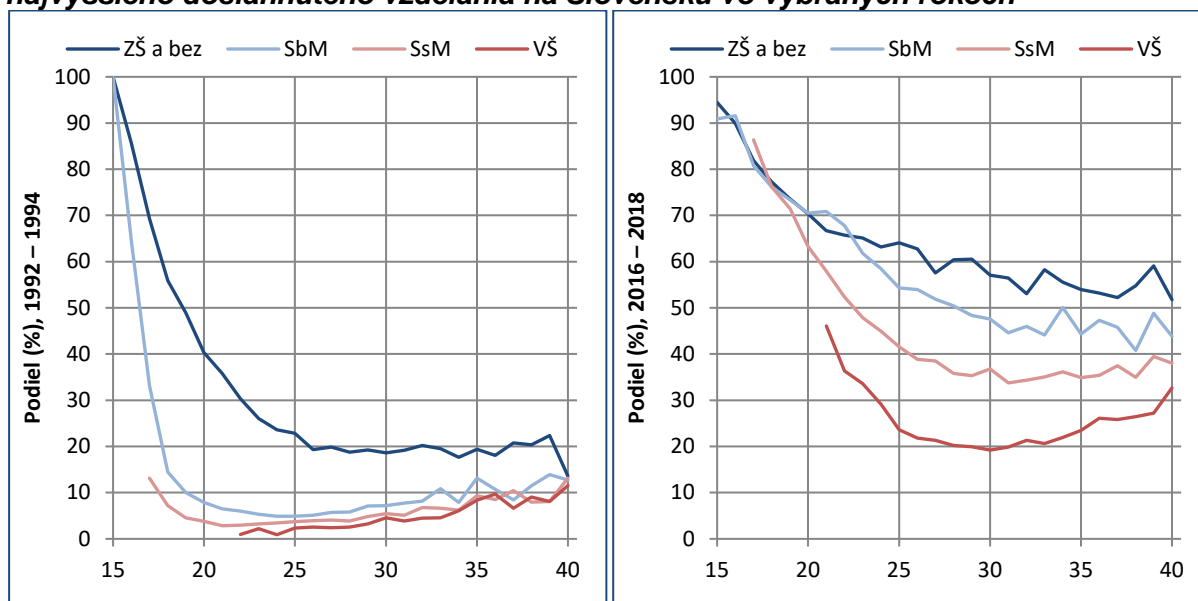
Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Približne polovičné zastúpenie dosahujú u druhých detí v skupine osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním. Rovnako tiež platí, že u tretích a ďalších detí sú podiely nemanželských detí najnižšie, a to bez ohľadu na vzdelanostnú skupinu. Súčasne je tiež zrejmé, že len veľmi malá časť druhých a prípadne ďalších detí sa rodí mimo manželstva ženám s vysokoškolským vzdelaním.

Nárast podielu detí narodených mimo manželstva sa prejavil aj v rozložení ich zastúpenia podľa veku matky (graf č. 11 a č. 12). V prvej polovici 90. rokov bolo maximum s menej vzdelanými osobami spojené predovšetkým s veľmi mladým a mladým vekom (graf č. 11). U najvzdelanejších žien, naopak, vo veku do 25 rokov bol podiel detí narodených mimo manželstva najnižší a až s rastúcim vekom sa zvyšoval (graf č. 11). Ak odhliadneme od celkového nárastu podielu nemanželských detí takmer vo všetkých vekoch a najmä vo vekoch maximálnej plodnosti, došlo aj k určitej zmene vekového profilu. Vo všetkých vzdelanostných skupinách platí, že najvyššie podiely detí narodených mimo manželstva nachádzame v mladšom a najmladšom veku. Následne podiel pomerne prudko klesá a viac-menej sa stabilizuje (najmä u vzdelanejších žien) vo veku najvyššej plodnosti. U menej vzdelaných žien sledujeme v podstate kontinuálny pokles až do konca reprodukčného veku. V prípade žien s terciárnym vzdelaním však platí, že po dovŕšení 30. roku života identifikujeme opätovný nárast podielu nemanželských detí. S výnimkou najmladších vekov do 20 rokov pritom tiež platí pomerne výrazný opačný vzdelanostný gradient, keď s klesajúcim vzdelaním sa zvyšuje zastúpenie detí narodených nevydatým ženám (graf č. 12).

Graf č. 11 a č. 12: Podiel detí narodených mimo manželstva podľa veku žien a najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku vo vybraných rokoch

Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

4. POTRATOVOSŤ, UKONČENÉ TEHOTENSTVÁ A VZDELANIE ŽIEN

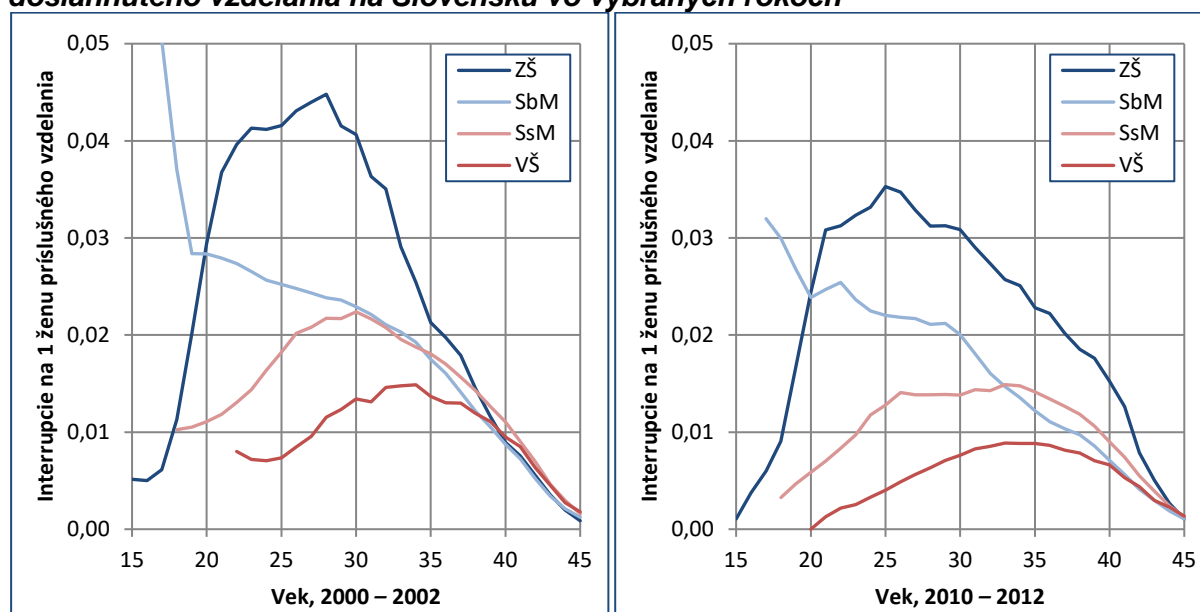
Spontánny a indukovaný potrat predstavujú jednu z možných foriem ukončenia tehotenstva ženy. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že potratovosť ako demografický proces vplýva na ľudskú reprodukciu dvomi zásadnými spôsobmi. Na jednej strane ide o priamy dopad v podobe predčasného ukončenia tehotenstva, čím sa znižuje počet narodených detí. Umele potraty v krajinách východného bloku dlhodobo predstavovali dôležitý nástroj regulácie plodnosti [18]. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie predstavuje jeden z najdôležitejších sociálnych determinantov spontánnej i indukovanej potratovosti [2]. V kombinácii s ďalšími znakmi (s ktorými je často v úzkom previazaní) vytvárajú spoločne základné predpoklady rozdielnej intenzity umelej i spontánnej potratovosti a následne samotnej štruktúry ukončených tehotenstiev. Tieto znaky môžeme rozdeliť do 3 základných skupín:

- 1) biologické (vek ženy, poradie pôrodu, interrupcie, spontánneho potratu, zdravotný stav ženy a pod.),
- 2) sociálne (legitimita tehotenstva, ekonomická aktivita ženy, národnosť, náboženstvo, životná úroveň a pod.),
- 3) behaviorálne a normatívne faktory (konzumácia alkoholu, tabakových výrobkov počas tehotenstva, celková životospráva počas tehotenstva, návšteva gynekologických poradní a absolvovanie vyšetrení počas tehotenstva, dostupnosť zdravotnej starostlivosti, znalosť a možnosť využívania moderných kontracepčných prostriedkov, normativita materstva v určitom veku a umelých potratov a pod.) [2].

Čisté miery umelej potratovosti žien podľa veku a dosiahnutého vzdelania potvrdzujú, že bez ohľadu na obdobie dlhodobo najvyššiu intenzitu ukončovania tehotenstva interrupciou dosahujú ženy s najnižším vzdelaním. Len v najmladšom veku (do 20 rokov) je čistá miera umelej potratovosti vyššia u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Môžeme predpokladať, že príčinou môže byť problematickejšie vnímanie tehotenstva v takom mladom veku a tiež výrazne menší

počet tehotenstiev v tomto veku. Na druhej strane jednoznačne najnižšie intenzity umelej potratovosti nachádzame v podstate vo všetkých vekových kategóriách a to v oboch sledovaných obdobiach u žien s vysokoškolským vzdelaním. Samotné rozloženie mier umelej potratovosti s vekom do značnej miery kopíruje časovanie plodnosti. Znamená to, že vrchol u vzdelanejších osôb identifikujeme až polovici resp. druhej polovici reprodukčného veku, kým u menej vzdelaných osôb je to v súčasnosti okolo 25. roku života. Okrem potvrdenia negatívneho vzdelanostného gradientu grafy č.13 a č. 14 tiež poukazujú na všeobecný pokles úrovne umelej potratovosti, a to u všetkých vzdelanostných skupinách.

Graf č. 13 a č. 14: Čisté miery umelej potratovosti žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku vo vybraných rokoch

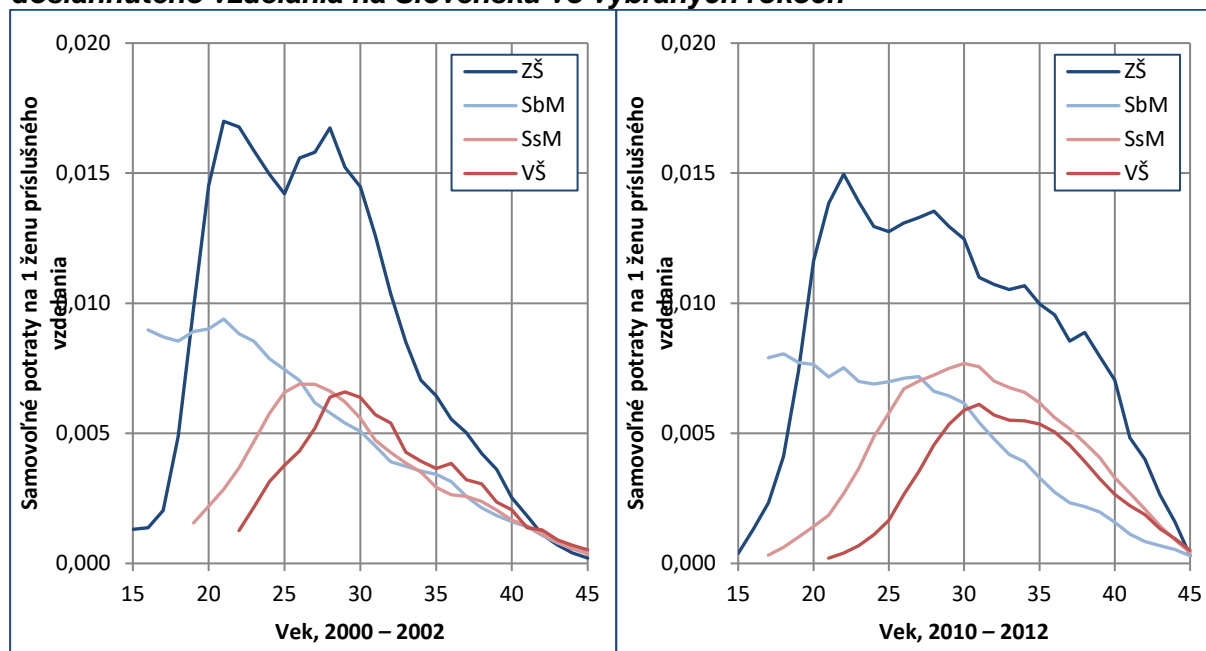
Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, Ss – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje z MZ SR7 – 12, SODB 2001 a 2011, triedenie a výpočty autora

Vo všeobecnosti je úroveň spontánnej potratovosti do veľkej miery podmienená intenzitou tehotenstiev podľa veku. Častejšie tehotenstvá žien s nízkym a veľmi nízkym vzdelaním sú jedným z dôvodov, prečo čisté miery samovoľnej potratovosti dosahujú vo všetkých vekových skupinách počas celého reprodukčného obdobia vyššie hodnoty, ako je tomu v ostatných vzdelanostných skupinách. Dôležitým faktorom vyššej úrovne samovoľnej potratovosti je tiež vek ženy pri koncepcii, keď najmä skoré a veľmi skoré tehotenstvá a naopak, tehotenstvá na konci reprodukčného obdobia ženy sú vystavené výrazne vyššiemu riziku samovoľného potratu. S tým pravdepodobne úzko súvisí aj vyššia miera samovoľnej potratovosti žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity vo veku do 25 rokov. Naopak u vzdelanejších žien môžeme vidieť určitý nárast rizika spontánnej potratovosti vo veku nad 30 rokov, ktorý môže súvisieť jednak s pokračujúcim odkladaním koncepcií do vyššieho veku, ako aj s nárastom samotného počtu tehotenstiev v druhej polovici reprodukčného obdobia ako výsledok prejavujúcej sa rekuperácie. Aj v prípade samovoľnej potratovosti však platí, že najnižšiu intenzitu dosahujú najvzdelanejšie ženy, kým najmenej vzdelané sú vystavené najvyššiemu riziku. U žien so stredoškolským vzdelaním už tak jednoznačne rozdiely nenachádzame. V mladšom

veku je to spomínané vyššie riziko u osôb bez maturity, kým v staršom veku, naopak, vyššie miery spontánnej potratovosti majú ženy s maturitou (graf č. 15 a č. 16).

Graf č. 15 a č. 16: Čisté miery samovoľnej potratovosti žien podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku vo vybraných rokoch

Vysvetlivky: ZŠ a bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, Ss – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje z MZ SR 7 – 12, SODB 2001 a 2011, triedenie a výpočty autora

Z pohľadu počtu realizovaných zákrokov, ako aj počtu samovoľných interrupcií platí, že najčastejšie opakovane o interrupciu žiadajú, resp. opakovane samovoľným potratom končí tehotenstvo žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity a s nanajvyš základným vzdelaním. Opačná situácia je u žien s vysokoškolským vzdelaním, kde dominujú prvé potraty. Opakované žiadosti o interrupciu naznačujú, že v prípade žien s nízkym vzdelaním môžeme častejšie hovoriť o snahe regulovať počet narodených detí prostredníctvom umelého potratu, keď tehotenstvo je vnímané ako neželané, došlo k zlyhaniu antikoncepcie, resp. jej nesprávnemu použitiu (prípadne nechránenému pohlavnému styku). Na druhej strane je však nutné tiež podotknúť, že postupne v čase tiež dochádza vo všetkých vzdelanostných skupinách (dynamickejšie u vzdelanejších žien) k poklesu podielu opakovaných interrupcií.

Najčastejšími žiadateľkami o interrupciu sú u menej vzdelaných žien stále matky dvoch a viac detí, kým u žien s vysokoškolským vzdelaním už majú prevahu bezdetné osoby. U stredoškolsky vzdelaných osôb s maturitou sú podiely bezdetných, matiek jedného, resp. dvoch a viac detí približne vyrovnané.

Z pohľadu rodinného stavu interrupciu častejšie podstupujú slobodné ženy so základným a neúplným stredoškolským vzdelaním. U stredoškolsky vzdelaných žien s maturitou je podiel slobodných a vydatých osôb podstupujúcich interrupciu takmer vyrovnaný. Len u absolventiek vysokých škôl prevládajú vydaté ženy, aj keď sa ich podiel výrazne znížil v prospech slobodných osôb. Vo všetkých vzdelanostných

skupinách tak môžeme identifikovať zvyšovanie váhy slobodných žien na umelých potratoch na úkor vydatých osôb.

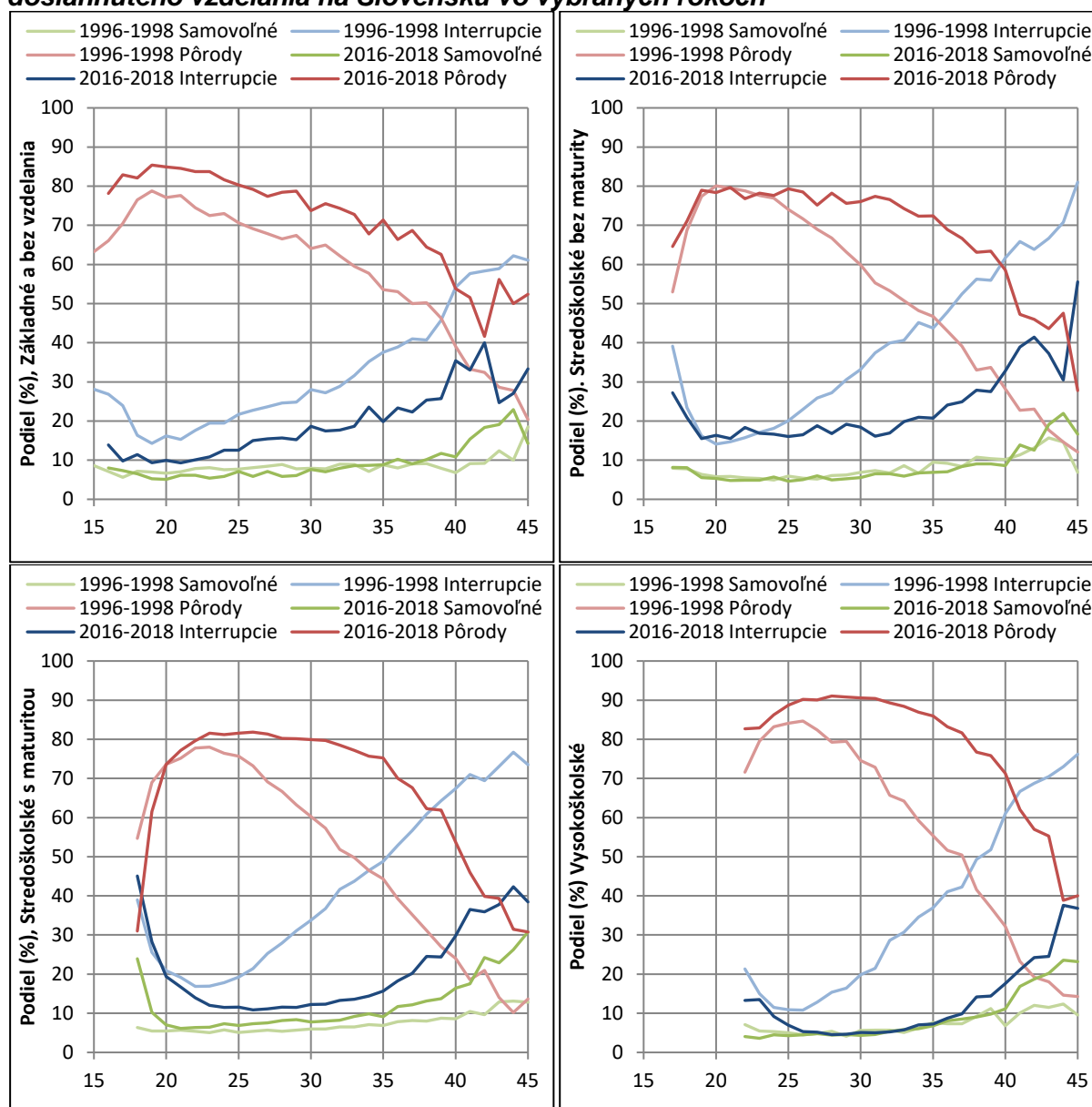
Typickými žiadateľkami o interrupciu na Slovensku boli dlhodobo vydaté ženy s dvomi (a viac deťmi), ktoré prostredníctvom umelého potratu sa snažili regulovať veľkosť svojej rodiny najčastejšie na dve deti. Táto charakteristická črta prokreatívneho správania sa postupne mení vo všetkých vzdelanostných skupinách. U žien s najnižším vzdelaním sme svedkami výrazného poklesu podielu vydatých žien s dvomi a viac deťmi na celkovom počte interrupcií, pričom do popredia sa dostávajú prípady, keď umelý potrat podstupuje slobodná žena s dvomi a viac deťmi. V súčasnosti až na druhom mieste sú situácie, keď o interrupciu žiada vydatá matka dvoch a viac detí, pričom treťou v poradí je skupina slobodných bezdetných žien. Ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity najčastejšie podstupujú interrupciu v prípadoch, keď majú dve a viac detí a sú v manželskom zväzku. Podiel týchto situácií však dramaticky klesol v prospech slobodných žien (bez ohľadu na počet detí). U vzdelanejších žien hlavnú úlohu už v súčasnosti prebrala skupina slobodných a bezdetných osôb. Druhou najčastejšou skupinou žien podstupujúcich interrupciu však stále zostávajú vydaté osoby s dvomi a viac deťmi. Pomerne výrazne však vzrástol aj podiel vydatých bezdetných a u stredoškolsky vzdelaných žien aj slobodných s jedným dieťaťom.

Zmeny v reprodukčných stratégiách, heterogenizácia reprodukčných dráh, meniace sa normatívne vzorce z hľadiska veku, počtu detí i legitimacy reprodukcie v kontexte celospoločenskej transformácie prinášajú dôležité zmeny aj v charaktere žiadateľiek o interrupciu. Vo všeobecnosti je zrejmé, že nastáva posun k slobodným osobám, pričom u vzdelanejších žien sú to skôr bezdetné ženy alebo ženy len s jedným dieťaťom, kým u menej vzdelaných ide najmä o ženy s dvomi a viac deťmi.

Hlavným znakom vo vývoji štruktúry ukončených tehotenstiev je v zmysle hlavných vývojových zmien pokles podielu interrupcií v prospech ukončených tehotenstiev pôrodom (grafy č. 17 – 20). Tento trend platí pre všetky vzdelanostné skupiny. Aj v tomto prípade však môžeme identifikovať určité vývojové diferencie. Najdynamickejšie sa pokles podielu interrupcií prejavil u vzdelanejších a najmä u žien s vysokoškolským vzdelaním. Na druhej strane pokles podielu interrupcií u žien s maximálne základným vzdelaním bol menej dynamický. Z pohľadu podielu spontánnych potratov k výraznejším zmenám nedošlo. Sledujeme už spomínaný mierny nárast, ktorý sa dotýka najmä žien v poslednej dekáde reprodukčného veku. Zaujímavosťou pritom je, že spontánne potraty dosahujú vyššie zastúpenie u žien s vysokoškolským a úplným stredoškolským vzdelaním. V ich prípade možno predpokladať častejšie snahy o dobiehanie reprodukčných zámerov aj v tomto reprodukčne exponovanom veku.

Grafy č. 17 – 20: Štruktúra ukončených tehotenstiev žien podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku vo vybraných rokoch

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje Z MZ SR 7 – 12, triedenie a výpočty autora

Prevalencia interrupcií medzi ukončenými tehotenstvami je okrem niektorých okrajových vekových skupín (napr. ženy so stredoškolským vzdelaním vo veku 43 – 45 rokov) už minulosťou. V druhej polovici 90. rokov pritom ešte v podstate vo všetkých vzdelanostných skupinách vznikla okolo 35. roku života a neskôr dominancia umelých potratov. V súčasnosti tak aj v najstarších vekoch majú prevahu pôrody alebo sú takmer na rovnakej úrovni s interrupciami. Výsledkom týchto zmien je skutočnosť, že vysokoškolsky vzdelané ženy sa vyznačujú najvyšším zastúpením tehotenstiev ukončených pôrodom a, naopak, najmenej často sa ich tehotenstvá končia interrupciou. Naopak ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity a s nanajvyš základným vzdelaním častejšie ukončujú svoje tehotenstvá interrupciou a to v podstate s výnimkou poslednej dekády v celom reprodukčnom období.

5. ZÁVER

Výsledky našej analýzy potvrdzujú pretrvávajúce významné vplyvy najvyššieho dosiahnutého vzdelania žien na intenzitu, časovanie, charakter i legitimitu plodnosti na Slovensku. Rovnako sa ukazuje, že vzdelanie žien predstavuje dôležitý determinant umelej a spontánnej potratovosti, ako aj štruktúry ukončených tehotenstiev.

Vo všeobecnosti možno identifikovať s výnimkou žien s najnižším vzdelaním pomerne výrazné zmeny v intenzite plodnosti, v celkovom starnutí vekového profilu, ako aj v uvoľňovaní vzťahu medzi reprodukciou a manželstvom. Celospoločenská transformácia, zdá sa, najviac negatívne ovplyvnila úroveň reprodukcie žien so stredoškolským vzdelaním. Naopak, u žien s vysokoškolským vzdelaním môžeme pozorovať pomerne úspešné oživenie plodnosti vo vyššom veku, ako prejav nástupu rekuperačného procesu. Z pohľadu časovania reprodukčných zámerov sa potvrdzuje a postupne aj diferencuje pozitívny vzdelanostný gradient. Rovnako aj v tomto prípade sa však ukázalo, že najintenzívnejšie odkladajú materské štarty v posledných dvoch desaťročiach ženy so stredoškolským vzdelaním. U žien so základným vzdelaním a bez vzdelania k odkladaniu v podstate nedochádza. Z hľadiska legitimity pôrodov je možné potvrdiť prehĺbovanie diferenčných rozdielov medzi vzdelanostnými skupinami. Dlhodobo najvyššie podiely detí narodených mimo manželstva dosahujú najmenej vzdelané ženy, no najrýchlejšie vzrástol podiel nemanželských detí u stredoškolsky vzdelaných žien. Na druhej strane ženy s vysokoškolským vzdelaním sa z tohto hľadiska správajú najviac tradične a väčšinu zo svojich reprodukčných zámerov realizujú v manželstve.

Intenzita umelej potratovosti v podstate klesla vo všetkých vzdelanostných skupinách, no stále existujú pomerne veľké rozdiely medzi nimi. Dlhodobo pritom platí, že ženy s nízkym vzdelaním majú vyššie riziko interrupcie i samovoľného potratu. To sa odzrkadľuje aj na štruktúre ukončených tehotenstiev, keď najmä u žien s vysokoškolským vzdelaním majú zjavnú prevahu pôrody takmer vo všetkých vekových skupinách.

LITERATÚRA

- [1] BLOSSFELD, H.-P. – HUININK, J.: Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. In: *American Journal of Sociology*, 1991, č. 1, s. 143 – 168.
- [2] GOURBIN, C.: Fetal Mortality. In: *Demography: Analysis and Synthesis*, 2006, č. 1, s. 435 – 455.
- [3] HAKIM, C.: *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century – Preference theory*. New York: Oxford University Press, 2000.
- [4] HECHTER, M. – KANZAWA, S.: Sociological Rational Choice Theory. In: *Annual Review Sociology*, 1997, s. 191 – 214.
- [5] KANTOROVÁ, V.: Education and entry into motherhood: The Czech Republic during the state socialism and the transition period (1970-1997). In: *Demographic Research, Special Collection 3, Article 10*, 2004, s. 245 – 274.
- [6] KRAVDAL, Ø.: The importance of economic activity, economic potential and economic resources for the timing of first births in Norway. In: *Population Studies*, 1994, č. 2, s. 249 – 267.

- [7] KOHLER, H.-P. – BILLARI, F. C. – ORTEGA, J. A.: The Emergence of Lowest–Low Fertility in Europe During the 1990s. In: *Population and Development Review*, 2002, č. 4, s. 641 – 680.
- [8] LESTHAEGHE, R.: The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. In: *Population and Development Review*, 2010, č. 2, s. 211 – 251.
- [9] LESTHAEGHE, Ron: The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2014, č. 51, s. 18112 – 18115.
- [10] MILLS, M. – RINDFUSS, R. R. – McDONALD, P. – te VELDE, E.: Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives. In: *Human Reproduction Update*, 2011, č. 6, s. 848 – 860.
- [11] NÍ BROLCHAÍN, M. – BEAUJOUAN, É.: Fertility postponement is largely due to rising educational enrolment. In: *Population Studies*, 2012, č. 3, s. 311 – 327.
- [12] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Změny v generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. In: *Demografie*, 2004, č. 2, s. 77 – 90.
- [13] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě. In: Hamplová, D. – Rychtaříková, J. – Pikálková, S. (ed.): *České ženy. Vzdělání, partnerství, reprodukce*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003, s. 40 – 82.
- [14] SOBOTKA, T.: *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2004.
- [15] SOBOTKA, T.: Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery. In: *Historical Social Research*, 2011, č. 2, s. 246 – 296.
- [16] SOBOTKA, T. – ŠŤASTNÁ, A. – ZEMAN, K. – HAMPLOVÁ, D. – KANTOROVÁ, V.: Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism. In: *Demographic Research*, 2008, č. 14, s. 403 – 454.
- [17] SOBOTKA, T. – SKIRBEKK, V. – PHILIPOV, D.: Economic Recession and Fertility in the Developed World. In: *Population and Development Review*, 2011, č. 2, s. 267 – 306.
- [18] STLOUKAL, L.: Understanding the ‘abortion culture’ in Central and Eastern Europe. In: David, H. P. (ed.): *From Abortion to Contraception: A Resource to Public Policies and Reproductive Behaviour in Central and Eastern Europe from 1917 to the Present*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1999, s. 23 – 37.
- [19] ŠPROCHA, B.: Vývoj vzdelanostnej štruktúry a vzdelávania na Slovensku. In: *Slovenská štatistika a demografia*, 2010, č. 1, s. 3 – 30.
- [20] ŠPROCHA, B. – POTANČOKOVÁ, M.: *Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania*. Bratislava: INFOSTAT, 2010.
- [21] ŠŤASTNÁ, A.: Zakládání rodiny a narození prvního a druhého dítěte. In: Kuchařová, V. – Šťastná, A. (ed.): *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: VÚPSV, 2009, s. 29 – 49.

RESUMÉ

Predĺženie obdobia vzdelávania a s tým súvisiace zvýšenie podielu osôb s vysokoškolským vzdelaním je jedným z hlavných faktorov ovplyvňujúcich intenzitu, charakter a časovanie prokreatívneho správania mladých generácií. V súčasnosti je najvyššie dosiahnuté vzdelanie jedným z najdôležitejších determinantov reprodukčného správania v postmoderných spoločnostiach. Hlavným cieľom práce bolo analyzovať súvislosť najvyššieho dosiahnutého vzdelania žien s intenzitou, charakterom a legitimitou plodnosti, intenzitou umelej a spontánnej potratovosti, ako aj so štruktúrou ukončených tehotenstiev. Základom našej analýzy boli tzv. čisté

miery plodnosti a potratovosti podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Z primárnej databázy prirodzeného pohybu obyvateľstva ŠÚ SR o pôdoch a potratoch sa analyzovali aj informácie o časovaní, legitimitate pôrodnosti a štruktúre ukončených tehotenstiev v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním žien. V našej práci analyzujeme prokreatívne správanie 4 vzdelanostných skupín žien: so základným vzdelaním a bez vzdelania, so stredoškolským vzdelaním bez maturity, so stredoškolským vzdelaním s maturitou a s vysokoškolským vzdelaním.

S výnimkou najmenej vzdelaných žien od začiatku 90. rokov nastal výrazný pokles plodnosti vo všetkých mladších a veľmi mladých vekových skupinách, ako aj posun plodnosti do vyššieho veku. Tieto zmeny v časovaní plodnosti prebiehali najrýchlejšie u vzdelanejších žien. V porovnaní so začiatkom 90. rokov sa tak súčasné reprodukčné modely ženských vzdelávacích skupín výrazne líšia. Celospoločenská transformácia priniesla z pohľadu intenzity plodnosti jej pokles, a to najmä u žien so stredoškolským vzdelaním. U žien s terciárnym vzdelaním identifikujeme relatívne úspešnú rekuperáciu odložených pôrodov. Z hľadiska načasovania materských štartov stále existuje pomerne významný pozitívny vzdelanostný gradient. Zároveň však došlo k určitému prehĺbeniu týchto rozdielov, najmä medzi oboma koncami vzdelanostných úrovní. Zvýraznili sa aj rozdiely v podiele detí narodených mimo manželstva. Aj keď nastal nárast vo všetkých vzdelanostných skupinách, stále identifikujeme úzke prepojenie so životom v manželstve u žien s vysokoškolským vzdelaním. Z hľadiska interrupcií a spontánnych potratov naša analýza poukázala na výrazne vyššie riziko pre ženy s najnižším vzdelaním. To sa následne odráža aj v štruktúre ukončených tehotenstiev.

RESUME

The extension of the school period and the associated increase in the proportion of people with higher education is one of the main factors affecting the intensity, nature and timing of the pro-creative behavior of young generations. Currently, the highest level of education is one of the most important determinants of reproductive behavior in postmodern societies. The main aim of the paper was to analyze the correlation between the highest completed education of women with the intensity, nature and legitimacy of fertility, intensity of induced abortion and spontaneous abortion as well as the structure of completed pregnancies. Our analysis was based on the fertility and abortion rates by age and the highest educational attainment. From the primary database of the vital statistics of the SO SR on births and abortions was also analyzed the information on timing, birth legitimacy and the structure of completed pregnancies in connection with the highest completed education of women. In our paper we analyze the pro-creative behavior within 4 educational groups of women: primary or without education, secondary without general certificate, secondary with general certificate, and tertiary education.

With the exception of the least educated women since the early 1990s, there has been a significant decline in fertility at all younger and very young age groups, as well as a shift of fertility to older age. These changes in fertility timing were the most rapid in case of more educated women. Thus, compared to the early 1990s, the current reproductive models of women's educational groups differ considerably. The society-wide transformation was rather negative from the perspective of fertility intensity, especially in women with secondary education. In women with tertiary education, we identify a relatively successful recuperation of postponed births. From the perspective of the timing of maternal starts there is still a relatively significant positive educational gradient. At the same time, there has been some deepening of these disparities,

especially between the two ends of the educational levels. Differences in terms of the proportion of children born out of the wedlock have also sharpened. Although there has been an increase in all educational groups, we still identify a close connection with the married life of women with tertiary education. From the perspective of interruption and spontaneous abortion, our analysis has shown a significantly higher risk for women with the lowest education. This is also reflected in the structure of completed pregnancies.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD. absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a geodemografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra pri INFOSTAT-e a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. V roku 2015 sa stal vedúcim Výskumného demografického centra. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania a ich vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa zameriava na analýzu vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a na otázky konštrukcie populačných prognóz.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com